

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

برخیز و بزن یکی نوایی
بر یارِ وصالِ دلربایی

هین، وقتِ صَبوح^(۱) شد، فُتوحی^(۲)
هین، وقتِ دعاست، الصَّلائی^(۳)

بگشا سرِ خُنبِ^(۴) خُسروانی^(۵)
تا خلق زنند دست و پای

صد گون گره است بر دل و نیست
جز بادۀ جان گره‌گشایی

از جای ببر به یک قنینه^(۶)
آن را که قرار نیست جایی

جز دشتِ عدم قرارگه نیست
چون نیست وجود را وفایی

بر سفرۀ خاک تره‌ای^(۷) نیست
هر سوی ز چیست ژاژخایی^(۸)؟

عالم مُردار و عامه چون سگ
کی دید ز دستِ سگ سخایی^(۹)؟

ساقی، درِده صلا، که چون تو
جان‌ها پندید جان‌فزایی

ما چون مس و آهنیم ثابت
در حیرتِ چون تو کیمیایی

در مغز فکن تو هوی‌هویی
وز خلق برآر های‌هایی

تا روح ز مستی و خرابی
نشناسد هَجو^(۱۰) از ثنائی

زین باده چو مست شد فلاطون^(۱۱)
نشناسد درد از دوایی

دردی ده و عقل را چنان کن
کاو دُرد^(۱۲) نداند از صفایی

بر ناطق منطقی فروریز
از جام صَبوحیان^(۱۳) عطایی

تا دم نزنند، دگر نجوید
زنبیل^(۱۴) و فَطیر^(۱۵) هر گدایی

خامُش، که تو را مُسَلَّم^(۱۶) آمد
برساختن از عدم بقایی

(۱) صَبوح: بامداد، شرابی که در بامداد خورند.

(۲) فُتوح: گشایش

(۳) الصَّلا: صلا، مخفف صلاة (نماز)

(۴) خُنب: خم، ظرف سُفالی بزرگ که در آن آب یا شراب یا چیز دیگر بریزند.

(۵) خُسروانی: شاهانه، سلطنتی

(۶) قَنینه: شیشه، صُراحی

(۷) تَرَه: هرنوع تره‌بار، مجازاً هرچیز حقیر.

(۸) رَاخایی: بیپوده‌گویی، یاوه‌گویی

(۹) سَخا: بخشش، کَرَم

(۱۰) هُجو: نکوهیدن، معایب کسی را برشمردن.

(۱۱) فلاطون: افلاطون فیلسوف یونانی

(۱۲) دُرد: آنچه از مایعات خصوصاً شراب تنشین شود و در ته ظرف جا بگیرد، لرد.

(۱۳) صَبوحیان: صَبوحی کشان، صَبوحی خوران

(۱۴) زنبیل: سبد

(۱۵) فَطیر: نانی که خمیر آن خوب ور نیامده باشد.

(۱۶) مُسَلَّم: حتمی، قطعی

مولوی، دیوان شمس، غزل شمارهٔ ۲۷۶۹

برخیز و بزنی یکی نوایی
بر یادِ وصالِ دلربایی

هین، وقتِ صَبوح شد، فُتوحی
هین، وقتِ دعاست، الصَّلائی

بگشا سرِ خُنبِ خُسروانی
تا خلق زنند دست و پای

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۹۱

باز آن ابلیس، بحث آغاز کرد
که بُدَم من سُرخ‌رُو، کردیم زرد

رنگ، رنگ توست، صَبَاغَم^(۱۷) تویی
اصلِ جُرم و آفت و داغم تویی

(۱۷) صَبَاغ: رنگرز

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۳۴۱

رُو بر دل، رُو که تو جزو دلی
هین که بندهٔ پادشاهِ عادلِی

بندگیّ او به از سلطانی است
که اَنَا^(۱۸) خَیْرُ^(۱۹) دمِ شیطنانی است

فرق بین و پرگزین تو ای حَبِیْس^(۲۰)
بندگیّ آدم از کِبِرِ بلیس

(۱۸) اَنَا: من
(۱۹) خَیْرُ: بهتر
(۲۰) حَبِیْس: محبوس

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۳۴۲

بندگیّ او به از سلطانی است
که اَنَا خَیْرُ دمِ شیطنانی است

قرآن کریم، سورهٔ اعراف (۷)، آیهٔ ۱۲

«قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ...»

«خدا گفت: «وقتی تو را به سجده فرمان دادم، چه چیز تو را از آن باز داشت؟»
گفت: «من از او بهترم...»»

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۶

عَلَّتِ^(۲۱) اَبْلِیسَ اَنَاخِیری^(۲۲) بُدْهست
وین مرض در نَفْسِ هر مخلوق هست

(۲۱) عَلَّت: مرض، بیماری
(۲۲) اَنَاخِیری: من بهترم.

«فضابندی یا انقباضِ مداوم»

زندگی معذورِ مطلق = من مسئُولِ مطلق

«فضاکشاییِ مداوم»

زندگی مختارِ مطلق = من معذورِ مطلق

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۴۰۲

مُنْتَهایِ اختیار آن است خَوْد
که اختیارش گردد اینجا مُنْقَدَّ^(۲۳)

(۲۳) مُنْقَدَّ: کم کرده شده

«فضاکشاییِ مداوم»

زندگی مختارِ مطلق = من معذورِ مطلق

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۰۵

جهد کن کز جامِ حق یابی نوی^(۲۴)
بی‌خود و بی‌اختیار آنکه شوی

آنکه آن می را بُود کُلّ اختیار
تو شوی معذورِ مطلق، مستوار

(۲۴) نوی: تازگی و نشاط

«فضاکشایی مداوم»

زندگی مختارِ مطلق = من معذورِ مطلق

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۶۴۹

اختیار آن را نکو باشد که او
مالکِ خود باشد اندرِ اتَّقُوا^(۲۵)

(۲۵) اتَّقُوا: بترسید، تقوا پیشه کنید.

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۴۸۳

این چنین درمانده‌ایم، از کژروی‌ست؟
یا ز اخترهاست؟ یا خود جادویی‌ست؟

بختِ ما را بردرید آن بختِ او
تختِ ما شد سرنگون از تختِ او

کارِ او از جادوییِ گر گشت زَفت^(۲۶)
جادویی کردیم ما هم، چون نرفت؟

(۲۶) زَفت: درشت و فربه، در اینجا کنایه از پیش رفتن و درست شدنِ کارها

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۵۵

چون نبودش تخمِ صدقی کاشته
حقِ بروِ نسیان^(۲۷) آن بگماشته

(۲۷) نسیان: فراموشی

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۴۴

صورتی را چون به دل ره می‌دهند
از ندامتِ آخرش ده می‌دهند

توبه می‌آرند هم پروانه‌وار
باز نسیان می‌گشده‌شان سویِ کار

همچو پروانه ز دور آن نار را
نور دید و بست آن سو بار را

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۴۰۹۵

غَفَلْتُ وَ گَسْتَخِي اَيْنَ مُجْرِمَانِ
از وُقُورِ عَفْوِ تَوَسَّتِ اِي عَفْوُلَانِ^(۲۸)

دایماً غفلت ز گستاخی دَمَد
که بُرد تعظیم از دیده رَمَد^(۲۹)

غَفَلْتُ وَ نَسِيَانِ بَدِ اَمُوخْتِه
ز آتَشِ تعظیم گردد سوخته

هَيِّبَتَشِ بیداری و فِطْنَتِ^(۳۰) دهد
سهو^(۳۱) و نسیان از دلش بیرون جهد

وَقْتِ غَارَتِ خَوَابِ نَأِيدِ خَلْقِ رَا
تا بِنَرَبَايدِ کُسی زو دَلَقِ^(۳۲) را

خواب چون در می‌رمد از بیمِ دَلَقِ
خوابِ نَسِيَانِ^(۳۳) کی بُودِ بَا بِيَمِ حَلَقِ؟

لَا تُؤَاخِذْ اِنْ نَسِينَا، شَدِ گَوَاه
که بُودِ نَسِيَانِ به وجهی هم گناه

قرآن کریم، سوره بقره (۲)، آیه ۲۸۶

«...رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا اِنْ نَسِينَا اَوْ اَخْطَاْنَا ...»

«...ای پروردگار ما، اگر فراموش کرده‌ایم یا خطایی کرده‌ایم، ما را بازخواست مکن...»

ز آنکه استکمال^(۳۴) تعظیم او نکرد
ورنه نسیان در نیاموردی نبرد

گرچه نسیان لَابُدِ^(۳۵) و ناچار بود
در سبب ورزیدن او مختار بود

که تَهَاوُنِ^(۳۶) کرد در تعظیم‌ها
تا که نسیان زاد یا سهو و خطا

(۲۸) غَفُولان: محل عفو و بخشش
 (۲۹) رَمَد: درِ چشم
 (۳۰) فُطنت: زیرکی و هوشیاری
 (۳۱) سهو: خطا
 (۳۲) دَلَق: جامه کهنه، در اینجا مطلق لباس
 (۳۳) نِسیان: فراموشی
 (۳۴) استکمال: کامل کردن
 (۳۵) لَبْد: از روی ناچاری، به ناچار، ناگزیر
 (۳۶) تَهاوُن: سستی، سهل انگاری

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۲۶۴۰

من سبب را ننگرم، کَانَ حَادث (۳۷) است
 زآنکه حادث، حَادثی را باعث است

لطفِ سابق را نِظاره می‌کنم
 هرچه آن حَادث، دوپاره می‌کنم

(۳۷) حَادث: تازه پدیدآمده، جدید، نو

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۷۷۳

از خدا غیر خدا را خواستن
 ظَنّ افزونی‌ست و، گُلّی کاستن

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۳۳

گفت پیغمبر که جَنّت از اله
 گر همی‌خواهی، ز کَس چیزی خواه

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۴۳۵

این عدم خود چه مبارک جایست
 که مددهایِ وجود از عدمست

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۸۹

هرکه او را برگ این ایمان بُود
 همچو برگ، از بیمِ این لرزان بُود

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۲۸۰

لرزلرزان و به ترس و احتیاط
می‌نهد پا تا نیفتد در خُباط^(۳۸)

(۳۸) خُباط: پریشانی مغز، پری‌زدگی؛ در اینجا: تباهی و هلاکت.

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۱۴۷۷

اصلُ خود جذب است، لیک ای خواجه‌تاش^(۳۹)
کار کن، موقوفِ آن جذبه مباش

(۳۹) خواجه‌تاش: دو غلام را گویند که یک صاحب دارند.

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۹۴۱

رحمت اندر رحمت آمد تا به سَر^(۴۰)
بر یکی رحمت فرو ما^(۴۱) ای پسر

«حضرت حق سراپا رحمت است. بر یک رحمت قناعت مکن.»

(۴۰) تا به سَر: ابدی، اِلَى الابد

(۴۱) فرو ما: ناپیست.

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۲۹۱۹

نَفْس و شیطان خواستِ خود را پیش بُرد
وَأَن عنایت قهر گشت و خُرد و مُرد^(۴۲)

(۴۲) خُرد و مُرد: تهِ بساط، چیزهای خُرد و ریز

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۴۰۵۳

نَفْس و شیطان هردو یک تن بوده‌اند
در دو صورت خویش را بنموده‌اند

چون فرشته و عقل، که ایشان یک بُدند
بهر حکمت‌هاش دو صورت شدند

مولوی، مثنوی، دفتر پنجم، بیت ۳۱۸۲

فعلِ توست این غُصّه‌های دَم به دَم
این بود معنی قَدْ جَفَّ الْقَلَمُ

حدیث

«جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا أَنْتَ لَاقٍ.»

«خشک شد قلم به آنچه سزاوار بودی.»

حدیث

«جَفَّ الْقَلَمُ بِمَا هُوَ كَائِنٌ.»

«خشک شد قلم به آنچه بودنی است.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۰۱۳

در حرکت باش از آنک، آبِ روان نَفَسُرد^(۴۳)
کز حرکت یافت عشق^(۴۴) سِرِّ سراندازی

(۴۳) فُسُردن: یخ بستن، منجمد شدن
(۴۴) عشق: در اینجا یعنی عاشق

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۸۹۹

این ترازو بهر این بنهاد حق
تا رود انصاف ما را در سَبَقِ^(۴۵)

از ترازو کم کنی، من کم کنم
تا تو با من روشنی، من روشنم

همچنین تاجِ سلیمان میل کرد^(۴۶)
روزِ روشن را بر او چون لَیْلِ^(۴۷) کرد

(۴۵) سَبَق: نیروی ازلی، فضای یکتایی، فضای همه امکانات، درس یک روزه، مسابقه.
(۴۶) میل کرد: کج شد
(۴۷) لَیْل: شب

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۹۰۶

پس سلیمان اندرونه راست کرد
دل بر آن شهوت که بودش، کرد سرد

بعد از آن تاجش همان دم راست شد
آنچنانکه تاج را می‌خواست شد

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۸۴۰

جهدِ فرعونِی چو بی‌توفیق بود
هرچه او می‌دوخت، آن تفتیق (۴۸) بود

(۴۸) تفتیق: شکافتن

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۸۳۹

جهدِ بی‌توفیق خود کس را مباد
در جهان، والله اَعْلَمُ بِالسُّدَادِ (۴۹ و ۵۰)

(۴۹) سُدَاد: راستی و درستی
(۵۰) اللهُ اَعْلَمُ بِالسُّدَادِ: خداوند به راستی و درستی آگاه‌تر است.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۰۱

چون راه، رفتنی‌ست، توقّف هلاکت است
چُونْتُ قُنُقْ (۵۱) کند که بیا، خَرگه (۵۲) اندرآ

(۵۱) قُنُق: مهمان
(۵۲) خَرگه: خرگاه، خیمه، سراپرده

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۱۹۶۱

بی‌نهایت حضرت است این بارگاه
صدر را بگذار، صدرِ توست راه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۶۱۶

گر بپرانیم تیر، آن نی ز ماست
ما کمان و تیراندازش خداست

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۴

علّتی بترّ ز پندارِ کمال
نیست اندر جانِ تو ای دُودلال^(۵۳)

(۵۳) دُودلال: صاحبِ ناز و کرشمه

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۴۰

کرده حق ناموس را صد من حَدید^(۵۴)
ای بسی بسته به بندِ ناپدید

(۵۴) حَدید: آهن

مولوی، مثنوی، دفتر اول، بیت ۳۲۱۹

در تگ جو هست سیرگین ای فتنی^(۵۵)
گرچه جو صافی نماید مر تو را

(۵۵) فتنی: جوان، جوانمرد

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

صد گون گره است بر دل و نیست
جز باده جان گره‌کشایی

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۹۶۱

من نخواهم رحمتی جز زخم شاه
من نخواهم غیر آن شه را پناه

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۴۷۴۱

نیستم اومیدوار از هیچ سو
وَأَنْ کَرَمَ می‌گویدم: لَا تَیَاسُوا^(۵۶)

قرآن کریم، سورۃ یوسف (۱۲)، آیه ۸۷

«يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيَاسُّوا مِنْ رُوحِ اللَّهِ
إِنَّهُ لَا يَيَّاسُ مِنْ رُوحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ»

«ای پسران من، بروید و یوسف و برادرش را بجویید و از رحمت خدا مأیوس مشوید،
زیرا تنها کافران از رحمت خدا مأیوس می‌شوند.»

(۵۶) لَا تَيَاسُّوا: نومید مشوید.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۶۸

از هر جهتی تو را بلا داد
تا باز گشتد به بی‌جهات

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

از جای ببر به یک قنینه
آن را که قرار نیست جایی

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۶۱۲

تو مکانی، اصل تو در لامکان
این دکان بر بند و بگشا آن دکان

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۳۱۳۷

گفت: رُو، هر که غم دین برگزید
باقی غم‌ها خدا از وی بُرید

حدیث

«مَنْ جَعَلَ الْهُمُومَ هَمًّا وَاحِدًا هَمَّ الْمَعَادِ كَفَاهُ اللَّهُ هَمَّ دُنْيَاهُ وَمَنْ تَشَعَّبَتْ بِهِ الْهُمُومُ
فِي أَحْوَالِ الدُّنْيَا لَمْ يُبَالِ اللَّهُ فِي أَيِّ أَوْدِيَّتِهِ هَلَكَ.»

«هر کس غم‌هایش را به غمی واحد محدود کند، خداوند غم‌های دنیوی او را از میان می‌برد.
و اگر کسی غم‌های مختلفی داشته باشد. خداوند به او اعتنایی نمی‌دارد
که در کدامین سرزمین هلاک گردد.»

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۵۵۷

خود مَنْ جَعَلَ اللَّهُمَّ هَمًّا
از لفظِ رسول خوانده‌استم

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۸۷۶

بی‌جا شو در وحدت، در عینِ فنا جا کن
هر سر که دویی دارد، در گردنِ ترسا کن

اندر قفسِ هستی این طوطی قدسی (۵۷) را
ز آن پیش که برپرَد، شکرانه شکرخا (۵۸) کن

چون مستِ ازل گشتی، شمشیرِ ابد بستان
هندوبکِ هستی را ترکانه تو یغما (۵۹) کن

(۵۷) قدسی: بهشتی، پاک و مقدس

(۵۸) شکرخا: شکرخوار

(۵۹) یغما: غارت، تاراج

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

جز دشتِ عدم قرارگه نیست
چون نیست وجود را وفایی

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۳۳۸

چون فدایِ بی‌وفایان می‌شوی
از گمانِ بد، بدان سو می‌روی؟

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

بر سفره‌ خاک ترّهای نیست
هر سوی ز چیست زارِ خایی؟

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۳۷۶

گفت: نامت چیست؟ برگو بی‌دهان
گفت: خَرُوب (۶۰) است ای شاهِ جهان

گفت: اندر تو چه خاصیت بُود؟
گفت: من رُسْتَم^(۶۱)، مکان ویران شود

من که خَرَوِیم، خرابِ منزلَم
هادم^(۶۲) بنیادِ این آب و گِلَم

(۶۰) خَرَوِی: بسیار خراب‌کننده
(۶۱) رُسْتَم: از مصدرِ رُسْتَن به معنی روییدن
(۶۲) هادم: ویران‌کننده، نابودکننده

مولوی، مثنوی، دفتر اوّل، بیت ۳۵۸۳

ور تو ریو^(۶۳) خویشتن را مُنْکِری
از ترازو و آینه، کی جان بَری؟

(۶۳) ریو: مکر و حيله، نیرنگ

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۱۸۹۹

این ترازو بهر این بنهاد حق
تا رُود انصاف ما را در سَبَق^(۶۴)

از ترازو کم گُنی، من کم کنم
تا تو با من روشنی، من روشنم

(۶۴) سَبَق: نیروی ازلی، فضای یکتایی، فضای همه امکانات، درس یک روزه، مسابقه

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

عالم مُردار و عامه چون سگ
کی دید ز دستِ سگ سَخایی؟

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۴۳۷

دامن ندارد غیرِ او، جمله گداآند ای عمو
درزن دو دستِ خویش را، در دامنِ شاهنشهی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

ساقی، دَرِدِه صَلا، که چون تو
جان‌ها بِنَدید جان‌فزایی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۳۱۳۴

جویی ز فکرت، داروی علّت
فکر است اصلِ علّت‌فزایی^(۶۵)

(۶۵) علّت‌فزایی: حالت و عمل چیزی که بیماری و رنجوری افزاید.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

ما چون مس و آهنیم ثابت
در حیرتِ چون تو کیمیایی

مولوی، مثنوی، دفتر اوّل، بیت ۳۵۸۳

ور تو ریو^(۶۶) خویشتن را مُکری
از ترازو و آینه، کی جان بری؟

(۶۶) ریو: حیل، حقه‌بازی، ریا

مولوی، مثنوی، دفتر ششم، بیت ۳۷۱۴

حیرتِ محضِ اَرَدَتِ بی‌صورتی
زاده صدگونِ آلت از بی‌آلتی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

در مغز فکَن تو هوی‌هویی
وز خلق برآر های‌هایی

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۰۷۹

لیک گر آن قوت بر وی عارضی‌ست
پس نصیحت کردن او را رایشی‌ست^(۶۷)

(۶۷) رایشی: رام کردن اسب سرکش، در اینجا یعنی دارای اثر تربیتی.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

تا روح ز مستی و خرابی
نشناسد هجو از ثنائی

زین باده چو مست شد فلاطون
نشناسد درد از دوائی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۶۰۹

آن را که شفا دانی، درِ تو از آن باشد
و آن را که وفا خوانی، آن مکر و فسون باشد

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

دردی ده و عقل را چنان کن
کاو دُرد نداند از صفایی

حافظ، دیوان غزلیات، غزل شماره ۶۳

عاشق که شد که یار به حالش نظر نکرد؟
ای خواجه درد نیست وگرنه طبیب هست

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

بر ناطق منطقی فروریز
از جام صَبوحیان عطایی

تا دم نزنند، دگر نجوید
زنبیل و فطیر هر گدایی

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۸۳۹

بی آن خمیرمایه گر تو خمیر تن را
صد سال گرم داری، نانش فطیر (۶۸) باشد

(۶۸) فطیر: نانی که درست پخته نشده باشد.

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۱۱۲۹

ای که به زنبیل تو هیچ کسی نان نریخت
در بُنِ (۶۹) زنبیلِ خود هم بطلب، ای فقیر

(۶۹) بُن: بیخ، ته، بنیاد

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

خامُش، که تو را مُسَلِّم آمد
برساختن از عدم بقایی

مولوی، مثنوی، دفتر سوم، بیت ۳۳۸

چون فدای بی‌وفایان می‌شوی
از گمانِ بد، بدان سو می‌روی؟

مولوی، دیوان شمس، غزل شماره ۲۷۶۹

بر ناطقِ منطقیِ فروریز
از جامِ صَبوحیان عطایی

مولوی، مثنوی، دفتر دوم، بیت ۱۶۳۳

«انکارِ فلسفی بر قرائتِ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا»

قرآن کریم، سوره ملک (۶۷)، آیه ۳۰

«قُلْ اَرَاَيْتُمْ اِنْ اَصْبَحَ مَاؤُكُمْ غَوْرًا فَمَنْ يَأْتِيكُمْ بِمَاءٍ مَّعِيْنٍ»

«بگو: اگر آبتان در زمین فرو رود، چه کسی شما را آب روان خواهد داد؟»

مُقَرَّبِی (۷۰) می‌خواند از روی کتاب
ماؤُكُمْ غَوْرًا، ز چشمه بندم آب

آب را در غَوْرها (۷۱) پنهان کنم
چشمه‌ها را خشک و خشکستان کنم

آب را در چشمه کی آرد دیگر
جز من بی مثلِ با فضل و خطر (۷۲)؟

فلسفی منطقى مُسْتَهَان^(۷۳)
می‌گذشت از سویی مکتب آن زمان

چون که بشنید آیت او از ناپسند
گفت: آریم آب را ما با گلند^(۷۴)

ما به زخم بیل و تیزی تَبَر
آب را آریم از پستی زبر^(۷۵)

شب بخفت و دید او یک شیرمرد
زد طپانچه^(۷۶)، هر دو چشمش کور کرد

گفت: زین دو چشمه چشم، ای شقی^(۷۷)
با تَبَر نوری برآ، ار صادقی

روز برجست و، دو چشم کور دید
نورِ فایض^(۷۸) از دو چشمش ناپدید

گر بنالیدی و مُسْتَغْفِر^(۷۹) شدی
نورِ رفته از کَرَم، ظاهر شدی

لیک استغفار هم در دست نیست
ذوقِ توبه نُقْلِ هر سَرْمُست نیست

زشتی اعمال و، شومی جُحود
راهِ توبه بر دلِ او بسته بود

دل بسختی همچو روی سنگ گشت
چون شکافد توبه آن را بَهرِ کشت

(۷۰) مَقْرَى: خواننده و تعلیم دهنده قرآن

(۷۱) غُور: قعر، گودی، ته چیزی

(۷۲) خطر: در اینجا به معنی بزرگی و عظمت آمده است.

(۷۳) مُسْتَهَان: خوار، ذلیل

(۷۴) گلند: گلنگ

(۷۵) زَبَر: بالا

(۷۶) طپانچه: سیلی، چک

(۷۷) شَقَى: بدبخت

(۷۸) فایض: فیض‌دهنده، فیض‌رسان

(۷۹) مُسْتَغْفِر: کسی که استغفار می‌کند، آمرزش‌خواهنده

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۹۲۱

«وحی کردن حق به موسی علیه السلام
که ای موسی من که خالقم تعالی تو را دوست می‌دارم»

گفت موسی را به وحی دل خدا
کای گزیده دوست می‌دارم تو را

گفت چه خصلت بود ای ذوالکرم^(۸۰)
موجب آن؟ تا من آن افزون کنم

گفت: چون طفلی به پیش والد^(۸۱)
وقت قهرش دست هم در وی زده

خود نداند که جز او دیار^(۸۲) هست
هم ازو مخمور، هم از اوست مست

مادرش گر سیلی بر وی زند
هم به مادر آید و بر وی تند^(۸۳)

از کسی یاری نخواهد غیر او
اوست جمله شر او و خیر او

خاطر تو هم ز ما، در خیر و شر
التفاتش نیست جاهای دگر

غیر من پیشست چو سنگ است و کلوخ
گر صبی^(۸۴) و گر جوان و گر شیوخ

همچنانک ایّاک نَعْبُدُ در حنین^(۸۵)
در بلا، از غیر تو لائستَعین

چنانکه هنگام راز و نیاز می‌گویی: «تنها تو را می‌پرستیم»
و به هنگام هجوم بلا از غیر تو «یاری نمی‌خواهیم».

قرآن کریم، سوره حمد (۱)، آیه ۵

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ»

«تنها تو را می‌پرستیم و تنها از تو یاری می‌جوییم.»

هست این ایاک نَعْبُدُ حَضَرَ را
در لغت، و آن از پیِ نفیِ ریا

هست ایاک نَسْتَعِینُ (۸۶) هم بَهِرِ حَضَرَ
حَضَرَ کرده استعانت را و قَصْر (۸۷)

که عبادت مر تو را آریم و بس
طَمَعِ یاری هم ز تو داریم و بس

(۸۰) ذوالکرم: صاحب کرم و بخشش
(۸۱) والدّه: مادر
(۸۲) دیار: کس، کسی
(۸۳) تنیدن: دست به کاری زدن
(۸۴) صَبی: کودک، پسرپچه
(۸۵) حَنین: ناله و زاری
(۸۶) نَسْتَعِینُ: یاری نمی‌جویم
(۸۷) قَصْر: کوتاه کردن

مولوی، مثنوی، دفتر چهارم، بیت ۲۹۳۳

«خشم کردن پادشاه بر ندیم و شفاعت کردنِ شفیع آن مغضوبُ عَلَیه را
و از پادشاه درخواستن و پادشاه شفاعتِ او قبول کردن
و رنجیدنِ ندیم از شفیع که چرا شفاعت کردی؟»

پادشاهی بر ندیمی (۸۸) خشم کرد
خواست تا از وی برآرد دُود و گرد (۸۹)

کرد شَه شمشیر بیرون از غلاف
تا زَنَد بر وی جزایِ آن خِلاف

هیچ کس را زَهره نه تا دَم زَنَد
یا شفِیعی بر شفاعتِ بَر تَنَد

جز عِمادُ الْمُلک نامی در خواص
در شفاعتِ مصطفیٰ وارانِه خاص

بَر جَهِید و زود در سَجده فتاد
در زمان، شَه تیغِ قَهر از کف نهاد

گفت: اگر دیوست، من بخشیدمش
ور پلیسی (۹۰) کرد، من پوشیدمش

چونکه آمد پای تو اندر میان
راضیم گر کرد مجرم صد زیان

صد هزاران خشم را توانم شکست
که تو را آن فضل و آن مقدار هست

لایهات^(۹۱) را هیچ نتوانم شکست
زانکه لایه تو یقین لایه من است

گر زمین و آسمان برهم زدی
زانتقام، این مرد بیرون نامدی

ور شدی ذره به ذره لایه گر
او نبردی این زمان از تیغ، سر

بر تو می‌ننهیم منت ای کریم
لیک شرح عزت توست ای ندیم

این نکردی تو، که من کردم یقین
ای صفات در صفات ما دقین^(۹۲)

تو درین مُستَعْمَلی^(۹۳)، نی عاملی
زانکه محمول منی، نی حاملی

مَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ گشته‌ای
خویشتن در موج چون کف هشته‌ای^(۹۴)

قرآن کریم، سوره انفال (۸)، آیه ۱۷

«... وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى...»

«... و آنگاه که تیر می‌انداختی، تو تیر نمی‌انداختی، خدا بود که تیر می‌انداخت...»

لا شدی، پهلویِ اِلَّا خانه گیر
این عَجَب که هم اسیری، هم امیر

آنچه دادی تو، ندادی شاه داد
اوست بس، اللَّهُ أَعْلَمُ بِالرَّشَادِ^(۹۵)

آنچه را که تو دادی، در واقع تو ندادی بلکه شاه داد. تنها وجود حقیقی، اوست ولا غیر. خداوند به راه هدایت داناتر است.

و آن ندیم رسته از زخم و بلا
زین شفیع آزد و برگشت از و^(۹۶)

دوستی ببرید ز آن مُخلص تمام
رُو به حایط^(۹۷) کرد تا نازد سلام

زین شفیع خویشتن بیگانه شد
زین تعجب، خلق در افسانه شد

که نه مجنونست، یاری چون بُرید؟
از کسی که جانِ او را وا خرید؟

واخریدش آن دم از گردن زدن
خاکِ نعل^(۹۸) پاش بایستی شدن

بارگونه رفت و بیزاری گرفت
با چنین دلداری، کینداری گرفت

پس ملامت کرد او را مُصلِحی
کاین جفا چون می‌کنی با ناصحی؟

جانِ تو بخُرد آن دلداری خاص
آن دم از گردن زدن کردت خلاص

گر بدی کردی، نبایستی رمید
خاصه نیکی کرد آن یارِ حمید

گفت: بهر شاه، مبذول است جان
او چرا آید شفیع اندر میان؟

لی مَعَ اللَّهِ وقت بود آن دم مرا
لَا يَسَعُ فِيهِ نَبِيٌّ مُجْتَبَى

برای من لحظه فنا وقتی بود که تنها با خدا باشم
به نحوی که هیچ پیامبر برگزیده‌ای در آن مقام یا حال جا ندارد.

حدیث

«لِي مَعَ اللَّهِ وَقْتُ لَا يَسْعُنِي فِيهِ مَلَكٌ مُقَرَّبٌ وَلَا نَبِيٌّ مُرْسَلٌ.»

« برای من در خلوتگاه با خدا، وقت خاصی است که در آن هنگام نه فرشته مقرب و نه پیامبر مرسل، گنجایش صحبت و انس و برخورد مرا با خدا ندارند.»

من نخواهم رحمتی جز زخم شاه
من نخواهم غیر آن شه را پناه

غیر شه را بهر آن لا کرده‌ام
که به سوی شه تولا^(۹۹) کرده‌ام

گر ببرد او به قهر خود سرم
شاه بخشد شصت جان دیگرم

حدیث قدسی

«مَنْ طَلَبَنِي وَجَدَنِي، مَنْ وَجَدَنِي عَرَفَنِي وَ مَنْ عَرَفَنِي أَحَبَّنِي وَ مَنْ أَحَبَّنِي عَشَقَنِي وَ مَنْ عَشَقَنِي عَشَقْتُهُ وَ مَنْ عَشَقْتُهُ قَتَلْتُهُ وَ مَنْ قَتَلْتُهُ فَعَلَى دِيَّتِهِ وَ مَنْ عَلَى دِيَّتِهِ فَإِنَّا دِيَّتُهُ.»

«(خداوند فرمود): هر کس مرا طلب کند، مرا می‌یابد
و هر که مرا بیابد، مرا می‌شناسد
و هر که مرا بشناسد، مرا دوست دارد
و هر کسی مرا دوست بدارد، عاشقم می‌شود
و هر که عاشقم بشود، عاشقش می‌شوم
و هر کس را که عاشقش بشم، او را می‌کشم
و هر کس را بکشم، دیه او به گردن من است
و هر کس که به گردن من دیه دارد، من خودم دیه او هستم.»

کار من، سربازی و، بیخویشی است
کار شاهنشاه من، سربخشی است

فخر آن سر که کف شاهش بُرد
ننگ آن سر کو به غیری سر بُرد^(۱۰۰)

شب که شاه از قهر در قیرش کشید
ننگ دارد از هزاران روز عید

خود، طواف آنکه او شه‌بین بُود
فوق قهر و لطف و کفر و دین بُود

ز آن نیامد یک عبارت در جهان
که نهانست و نهانست و نهان

ز آنکه این اسما و الفاظ حمید
از گلابیه (۸۰) آدمی آمد پدید

عَلَّمَ الْأَسْمَاءَ بَدْءَ آدَمَ رَأْسَ إِمَامٍ
لیک نه اندر لباس عین و لام

قرآن کریم، سوره بقره (۲)، آیه ۳۱

«وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ.»

«و نامها را به تمامی به آدم بیاموخت. سپس آنها را به فرشتگان عرضه کرد.
و گفت: اگر راست می‌گویید مرا به نامهای اینها خبر دهید.»

چون نهاد از آب و گل بر سر کلاه
گشت آن اسمای جانی رؤسیاه

که نقاب حرف و دم در خود کشید
تا شود بر آب و گل معنی پدید

گرچه از یک وجه منطق کاشف است
لیک از ده وجه، پرده و مکنف (۸۰) است

(۸۸) نَدِيم: همدم، همنشین

(۸۹) دُود و گرد از کسی برآوردن: کسی را هلاک کردن

(۹۰) یَلِيس: مخفف ابلیس، به معنی شیطان

(۹۱) لَایِه: التماس، زاری

(۹۲) دَقِین: مدفون، نهفته

(۹۳) مُسْتَعْمَل: به کار گماشته شده، به کار گرفته شده.

(۹۴) هِشْتَن: رها کردن، فرو گذاشتن

(۹۵) رَشَاد: هدایت شدن به راه راست

(۹۶) وَا: دوستی

(۹۷) حَاطِط: دیوار

(۹۸) نَعْل: کفش، یا افزار

(۹۹) تَوَلَّ: دوستی کردن، دوستی و محبت

(۱۰۰) سَر بُرْدَن: به معنی طی کردن و نجات یافتن است، اما در اینجا یعنی تسلیم شدن و پناه جستن.

(۱۰۱) کَلَابِه: مخلوط گل و آب، کنایه از جسم و کالبد.

(۱۰۲) مُکْنِف: پوشاننده

مجموع لغات:

(۱) صَبُوح: بامداد، شرابی که در بامداد خورند.

(۲) فُتُوح: گشایش

- (۳) الصَّلَا: صَلا، مخفف صلاة (نماز)
- (۴) حُب: خَم، ظرف سُفالی بزرگ که در آن آب یا شراب یا چیز دیگر بریزند.
- (۵) حُسروانی: شاهانه، سلطنتی
- (۶) قَنینه: شیشه، صُراحی
- (۷) تَرَه: هرنوع ترمبار، مجازاً هرچیز حقیر.
- (۸) ژاژخایی: بیهوده‌گویی، یاوه‌گویی
- (۹) سَخا: بخشش، کَرَم
- (۱۰) هُجُو: نکوهیدن، معایب کسی را برشمردن.
- (۱۱) فَلَاطُون: افلاطون فیلسوف یونانی
- (۱۲) دُرَد: آنچه از مایعات خصوصاً شراب ته‌نشین شود و در ته ظرف جا بگیرد، لِرَد.
- (۱۳) صَبوحیان: صَبوحی کشان، صَبوحی خوران
- (۱۴) زَنبیل: سبد
- (۱۵) قَطِیر: نانی که خمیر آن خوب و نرم باشد.
- (۱۶) مُسَلَم: حتمی، قطعی
- (۱۷) صَبَاغ: رنگرز
- (۱۸) اَنَا: من
- (۱۹) خَیر: بهتر
- (۲۰) حَبِیس: محبوس
- (۲۱) عَلَت: مرض، بیماری
- (۲۲) اَنَاخَیری: من بهترم.
- (۲۳) مُفْتَقَد: گم کرده شده
- (۲۴) نَوی: تازگی و نشاط
- (۲۵) اِتَّقُوا: بترسید، تقوا پیشه کنید.
- (۲۶) رَفَت: درشت و فربه، در اینجا کنایه از پیش رفتن و درست شدن کارها
- (۲۷) نَسِیان: فراموشی
- (۲۸) عَفْوَان: محل عفو و بخشش
- (۲۹) رَمَد: درد چشم
- (۳۰) فِطْنَت: زیرکی و هوشیاری
- (۳۱) سَهْو: خطا
- (۳۲) دَلَق: جامه کهنه، در اینجا مطلق لباس
- (۳۳) نَسِیان: فراموشی
- (۳۴) اِسْتِکمال: کامل کردن
- (۳۵) لَابُد: از روی ناچاری، به‌ناچار، ناگزیر
- (۳۶) تَهاوُن: سستی، سهل‌انگاری
- (۳۷) حارث: تازه پدیدآمده، جدید، نو
- (۳۸) حَبَاط: پریشانی مغز، پری‌زدگی: در اینجا: تباهی و هلاکت.
- (۳۹) خواجه‌تاش: دو غلام را گویند که یک صاحب دارند.
- (۴۰) تا به سَر: ابدی، اِلَی الابد
- (۴۱) فِرَو مَأ: نایست.
- (۴۲) خُرد و مُرد: تِه بساط، چیزهای خُرد و ریز
- (۴۳) فِسرَدن: یخ بستن، منجمد شدن
- (۴۴) عَشِق: در اینجا یعنی عاشق
- (۴۵) سَبَق: نیروی ازلی، فضای یکتایی، فضای امکانات، درس یک روزه، مسابقه.
- (۴۶) میل کرد: کج شد
- (۴۷) لَیل: شب
- (۴۸) تَفْتِیق: شکافتن
- (۴۹) سَداد: راستی و درستی
- (۵۰) اَللهُ اَعْلَمُ بِالسَّداد: خداوند به راستی و درستی آگاه‌تر است.
- (۵۱) قُنُق: مهمان
- (۵۲) خَرگه: خرگاه، خیمه، سرپرده

- (۵۳) دُودَلال: صاحبِ ناز و کرشمه
 (۵۴) حَدید: آهن
 (۵۵) قَتی: جوان، جوانمرد
 (۵۶) لَا تَيَّاسُوا: نومید مشوید.
 (۵۷) قدسی: بهشتی، پاک و مقدس
 (۵۸) شِکرخا: شِکرخوار
 (۵۹) یغما: غارت، تاراج
 (۶۰) خَرُوب: بسیار خراب‌کننده
 (۶۱) رُسْتَم: از مصدر رُسْتَن به معنی روییدن
 (۶۲) هارِم: ویران‌کننده، نابودکننده
 (۶۳) رِیو: مکر و حيله، نیرنگ
 (۶۴) سَبَق: نیروی ازلی، فضای یکتایی، فضای همه امکانات، درس یک روزه، مسابقه
 (۶۵) عَلْتَفَزایی: حالت و عمل چیزی که بیماری و رنجوری افزایش دهد.
 (۶۶) رِیو: حيله، حَقّه‌بازی، ریا
 (۶۷) رایضی: رام کردنِ اسبِ سرکش، در اینجا یعنی دارای اثر تربیتی.
 (۶۸) قَطیر: نانی که درست پخته نشده باشد.
 (۶۹) بِن: بیخ، ته، بنیاد
 (۷۰) مُقری: خواننده و تعلیم دهنده قرآن
 (۷۱) غُور: قعر، گودی، ته چیزی
 (۷۲) خطر: در اینجا به معنی بزرگی و عظمت آمده است.
 (۷۳) مُستَهان: خوار، ذلیل
 (۷۴) کَلَنَد: کَلَنگ
 (۷۵) زَبَر: بالا
 (۷۶) طپانچه: سیلی، چک
 (۷۷) شقی: بدبخت
 (۷۸) فایض: فیض‌دهنده، فیض‌رسان
 (۷۹) مُستَغْفِر: کسی که استغفار می‌کند، آمرزش‌خواهنده
 (۸۰) ذوالکُرم: صاحب کرم و بخشش
 (۸۱) والدّه: مادر
 (۸۲) دیار: کس، کسی
 (۸۳) تنیدن: دست به کاری زدن
 (۸۴) صَبی: کودک، پسرچه
 (۸۵) حَنین: ناله و زاری
 (۸۶) لَاسْتَعین: یاری نمی‌جویم
 (۸۷) قَصْر: کوتاه کردن
 (۸۸) نَدیم: همدم، همنشین
 (۸۹) دُود و گرد از کسی برآوردن: کسی را هلاک کردن
 (۹۰) پَلیس: مخَفّ ابلیس، به معنی شیطان
 (۹۱) لابه: التماس، زاری
 (۹۲) دَفین: مدفون، نهفته
 (۹۳) مُستَعْمَل: به کار گماشته شده، به کار گرفته شده.
 (۹۴) هِشْتَن: رها کردن، فرو گذاشتن
 (۹۵) رَشاد: هدایت شدن به راه راست
 (۹۶) وَا: دوستی
 (۹۷) حایط: دیوار
 (۹۸) نعل: کفش، پافزار
 (۹۹) تَوَلّا: دوستی کردن، دوستی و محبت
 (۱۰۰) سَر بُردن: به معنی طی کردن و نجات یافتن است، اما در اینجا یعنی تسلیم شدن و پناه جُستن.
 (۱۰۱) گلابه: مخلوط گل و آب، کنایه از جسم و کالبد.
 (۱۰۲) مُکَنَف: پوشاننده